

АВСТРІЙСЬКА ТЕОРІЯ КОНКУРЕНЦІЇ Ф.А. ФОН ХАЙЄКА

З'ясовано сутність підходу Ф.А.фон Хайєка до розуміння конкуренції, проаналізовано напрямки критичного аналізу неокласичної моделі досконалої конкуренції. Виявлено специфічні ознаки австрійської теорії конкуренції та розкрито еволюцію поглядів ученого на конкурентний процес.

F.A. von Hayek's approach to competition's understanding has been clarified, critical analysis directions of neo-classical model of perfect competition have been analyzed. Specific points of Austrian competitive theory have been determined and scientist ideas evolution to competitive process has been worked out.

Дослідження конкуренції, форм та методів конкурентної боротьби не є новими в економічній науці, проте зберігають і посилюють свою актуальність в умовах зростання взаємозалежності національних економік, невідомості загальних закономірностей і тенденцій руху економічної системи у світовому масштабі, нарощування глобалізаційних процесів у кінці ХХ – на початку ХХІ століття. Конкуренція як умова й ознака ринкової організації виробництва була об'єктом економічного аналізу представників класичної школи, маржиналізму та неокласики, К. Маркса, Й. Шумпетера, теоретиків недосконалої конкуренції Дж. Робінсон та Е. Чемберліна, сучасних дослідників – К. Ерроу, Дж. Гелбрейта, М. Беста, Дж. Стіглера, М. Портера та інших [2, 8, 14]. На тлі багатоманітності підходів до визначення суті й змісту конкуренції якісні відмінності поглядів демонструє австрійський неолібералізм, непрямим підтвердженням чого є розмежування у сучасній економічній теорії австрійської та неокласичної концепцій конкуренції ("competition: Austrian and classical conceptions") [22, p. 823–831].

Детальне вивчення творчої спадщини найяскравішого представника австрійської школи неолібералізму – Фрідріха Августа фон Хайєка дозволило виявити критичний підхід до пануючої в економічній науці у післявоєнний період кейнсіанської теорії і практики та суттєві відмінності ідей австрійського неолібералізму від традиційної неокласики. Це стосується передусім вихідного розуміння ринкової системи господарювання як розширеного, спонтанного порядку, побудови концепції розпорядженого ("розсіяного") знання та нового підходу до дослідження конкуренції як визначального атрибуту ринкової економіки. З'ясуванням специфіки поглядів неоавстрійської школи займалися, в першу чергу, безпосередні продовжувачі австрійської традиції – І. Кірцнер, Л. Лахманн, М. Ротбард та деякі дослідники її творчого внеску – Дж. Шекл, Т. Емар, Б. Калдвелл, Р. Гаррісон [16–21]. Серед російських науковців, що досліджували окремі аспекти австрійського неоліберального економічного вчення відзначимо Р. Капелюшнікова, Н. Макашову, В. Автономова, В. Полтеровича, В. Афанасьєва, А. Шастітка [див. наприклад: 5, 6, 12]. На жаль, вивчення наукової спадщини цієї школи, тим паче розкриття сутності австрійської теорії конкуренції, не зайняло чільного місця у проблематиці вітчизняних економістів.

Метою статті є з'ясування сутності конкурентного процесу, його особливостей та цільових настанов згідно з уявленнями австрійського неолібералізму, розкриття еволюції поглядів Ф. фон Хайєка щодо трактування конкуренції, а також відмінностей австрійського та неокласичного підходів до розгляду конкуренції.

Ще у статті 1946 року "Смисл конкуренції" (наголошуємо на перекладі "смысл", а не "зміст" конкуренції) Ф. фон Хайєк піддає критичному аналізу центральне для неокласичної школи поняття "досконала конкуренція", яке, на його думку, не відповідає реальності, практично виключає будь-яку конкурентну діяльність і провокує згубні рекомендації у сфері економічної політики. Критикуючи неокласичне уявлення про конкуренцію як про відповідний стан ринку, що спрощує й ідеалізує дійсні

конкурентні умови господарювання, вчений протиставляє йому поняття ринкового динамічного конкурентного процесу в руслі австрійської традиції.

Більшість наукової економічної спільноти, особливо представників мейнстріму економічної науки (неокласичного напрямку) впевнені у тому, що теорія досконалої конкуренції надає прийнятну модель для оцінки ефективності конкуренції у реальному житті, а коли дослідження з'ясовує відхилення реальної ситуації від ідеальної моделі, то така недосконала конкуренція визнається небажаною і навіть згубною. Ф. фон Хайєк намагається зруйнувати підґрунтя такої впевненості й довести нерелістичність подібної теоретичної побудови – "те, про що йдеться в теорії досконалої конкуренції, взагалі має мало прав називатися "конкуренцією"" [3], адже ця теорія передбачає вже існуючим такий стан речей, на створення чи наближення до якого спрямований процес конкуренції. Неокласична теорія зазвичай описує стан конкурентної рівноваги, за якої взаємоузгодження інтересів конкуруючих суб'єктів вже відбулося, тоді як дійсне питання, що потребує розв'язання, безпосередньо стосується змісту і сутності процесу, який породжує таке взаємоузгодження інтересів.

Як відомо, модель досконалої конкуренції, не зважаючи на наявність відмінних інтерпретацій, у загальноживаному формулюванні передбачає: велику кількість виробників та споживачів, що не здатні істотно впливати на ціну, повну гомогенність (однорідність) товарів, повну інформованість суб'єктів ринку про ринкові умови, відсутність бар'єрів вступу на ринок, відсутність будь-якої координації рішень та дій між економічними суб'єктами, відсутність цінових обмежень та заборон на перелив ресурсів. Формулювання умов викликає цілу низку запитань – наведемо деякі з них. Якщо ніхто не здатний впливати на ціну, то як власне відбувається конкурентний процес, зокрема реалізується цінова конкуренція? Чи є володіння досконалим знанням про ринкові умови "нормальним, звичним" явищем у функціонуванні ринку? Чи можуть виробникам бути відомі наперед, завчасно, найнижчі витрати виробництва певного товару, які у моделі виступають заданими?

Цінова конкуренція передбачає наявність можливості зниження витрат, проте в умовах моделі досконалої конкуренції ціна дорівнює граничним витратам, а останні граничному доходу, що фактично унеможливує зниження цін – таке зниження рівноцінне розоренню, виходу з бізнесу. Ф. фон Хайєк ставить під сумнів наявність єдиної ціни на ринку певного товару і, подібно до французького неоліберала М. Алле, вважає існуючу ринкову систему "економікою ринків". Крім того, реальний ринок є ринком диференційованих продуктів, недосконалих замінників, вступ на який не може бути абсолютно вільним. Так само як не буває адвокатів і лікарів, що абсолютно ідентично надають тотожні послуги, так само ніякі товари двох виробників ніколи не будуть абсолютно ідентичними. Мова йде не про недоліки конкуренції або її недосконалість (невиконання умови про однорідність товарів), а про реальні, невідворотні відмінності між майже аналогічними товарами та послуга-

ми. Ситуація продукування різними виробниками ідентичних продуктів в однакових умовах є найбільш прийнятною для приведення існуючих знань про товарний ринок у відповідність до умов моделі досконалої конкуренції. Оскільки така ситуація на реальних ринках встановлюється складно, то Ф. фон Хайск пропонує розглядати ідентичність товарів у єдиному можливому для розуміння людської діяльності варіанті – як однакове сприйняття одного й того ж товару різними людьми. У цьому рельєфно проявився суб'єктивізм у трактуванні закономірностей прояву ринкових відносин, характерний для австрійської традиції в цілому.

Ф. фон Хайск вважає недосяжною умовою стандартної неокласичної моделі конкуренції наявність досконалого знання. Інтелектуальним новаторством вченого, за його особистим зізнанням, є концепція розпорощеного ("розсіяного", неявного) знання, яка доводить неможливість існування ситуації, коли всі знають все. Ключовою відмінністю знання є його особистісний характер, належність окремому індивіду або групі осіб. Знання не завжди може бути зібраним і переданим, воно "розсіяне", "розпорощене" в економічній системі, що унеможливорює його концентрацію в єдиному центрі. Тому "всі знають все" може бути вірним тільки у формулюванні "всі в цілому знають все в цілому", а не "кожен знає все". Вказується, що досконале знання й передбачення, здійснювало б, як не парадоксально, паралізуючий вплив на всю господарську діяльність. Реальна проблема, за Ф. фон Хайском, полягає у визначенні шляхів досягнення найбільш прийнятної ситуації, за якої буде використовуватися максимально можливий обсяг наявної у суспільстві інформації. Всі підприємці, наприклад, не можуть знати все краще за інших. Разом з тим інституційна будова конкурентного суспільства повинна забезпечувати велику вірогідність того, що особи, які володіють найбільш придатними для вирішення тієї чи іншої задачі знаннями будуть задіяними саме при розв'язанні цієї, а не іншої задачі.

Можемо спостерігати також певну модифікацію австрійської дослідницької традиції – при вивченні процесу конкуренції Ф. фон Хайск фактично визнав обмеженість принципу методологічного індивідуалізму, зазначаючи, що "тавтологічний метод, придатний і незамінний для аналізу індивідуальних дій, у даному випадку був, вочевидь, незаконно поширений на проблеми, де нам доводиться мати справу з деяким соціальним процесом, коли рішення багатьох індивідів впливають одне на одного й невідворотно слідує одне за одним у часі" [3]. Аналіз індивідуальних дій базується на припущенні про знання фактів якимось одним розумом, що визначає прийняття єдиного можливого вірного рішення. Це справедливо для висновків окремого індивіда, які є наслідками заданих передумов. Коли ж аналізується ситуація багатьох суб'єктів, що розробляють плани своїх дій, дослідник не може вважати інформаційні дані однаковими для всіх, адже має справу не тільки з деякими масивами інформації окремих осіб, а, що особливо важливо, з процесом, який включає безперервні зміни даних у різних індивідів. Це викликає необхідність пристосування суб'єктивних планів індивідів до об'єктивних змін їх оточення, що зумовлені, в свою чергу, суб'єктивними діями інших учасників ринку.

Таким чином, умови неокласичної моделі досконалої конкуренції являють собою факти, які можуть бути з'ясованими тільки у самому конкурентному процесі, тобто вихідними засновками моделі неправомірно вважаються її висновки, похідні рішення. Неокласична теорія відповіла на питання про результат конкуренції, але залишила поза увагою процес досягнення цього ре-

зультату та частково знехтувала миттєвим характером, мінливістю стану рівноваги.

Напрацьовані у післявоєнний період підходи були розвинуті Ф. фон Хайском пізніше, у статті "Конкуренція як процедура відкриття" (1968), де конкуренція розглядається як спосіб породження нових знань, своєрідний метод відкриття [10]. У процесі конкуренції споживачі одержують нові способи задоволення своїх потреб, виробники відкривають для себе нові потреби споживачів та інтенсивно відшуковують можливості їх задоволення. Це означає, що економічні суб'єкти завдяки конкуренції пізнають самих себе, дізнаються про свої нові можливості, оцінюють свої здібності порівняно з іншими учасниками ринкового процесу, а в економічній системі в цілому пришедується циркулювання інформації та досягається реальний приріст доступних суспільству знань.

Конкурентний процес, "відповідальний" за розповсюдження і консолідацію "розпорощеного" знання, невіддільний від ринкової організації виробництва. Відтак тільки остання через конкурентний механізм, що інформує господарюючих суб'єктів про найприбутковіші напрямки економічної діяльності, здатна найкраще використовувати "розпорощене" знання. Конкуренція – це економічний феномен, що відкриває можливості прориву у майбутнє, тому, як правило, має непередбачувані результати, відмінні від тих, які хто-небудь міг запланувати. Як процес одержання та передачі інформації конкуренція призводить до повноцінного використання здібностей та знань всіх учасників ринкового процесу. Будь-яке обмеження конкуренції, в свою чергу, реально скорочує обсяг знань, потенційно доступних суспільству. Скорочення, а точніше – ненабуття певного обсягу знань та інформації виявляється у втратах окремих індивідів та суспільства в цілому.

Конкуренція цінна своєю непередбачуваністю – нікому, в тому числі й самим учасникам конкурентного процесу заздалегідь невідомо, з якими економічними обставинами та змінами вони будуть мати справу, як будуть діяти під тиском конкурентів. Така непередбачуваність не вписується у стандартну неокласичну модель конкуренції, відкидаючи як поведінкову, так і структурну концепції конкуренції. Розгляд конкуренції як динамічного й непрогнозованого за своїми результатами процесу єднає методологічний підхід Ф. фон Хайєка з поглядами іншого видатного австрійця, фундатора еволюційно-інноваційної концепції економічного розвитку Й.А. Шумпетера [13] та продовжувача австрійської теорії конкуренції та підприємництва І. Кірцнера [16]. У філософсько-методологічному та економіко-теоретичному контексті їхній підхід до виявлення сутності конкуренції класифікується як функціональний [1, с. 3]. У фундаментальній монографії Інституту економіки та прогнозування НАН України "Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України" вказується: "...підходи до суті конкуренції можна узагальнити через дві характеристики – "конкуренція як результат" і "конкуренція як процес". Другий варіант тлумачення конкуренції має принципово важливе значення для розуміння конкурентної політики в сучасних умовах" [9, с. 23]. Зазначимо, що це тлумачення запропоновано і теоретично обґрунтовано дослідниками австрійської школи, в першу чергу Ф. фон Хайском.

Конкуренція носить динамічний, подекуди навіть руйнівний характер, невіддільна від ризику, адже спрямована на виявлення не відомого раніше знання. Таке розуміння конкуренції призвело до відмови Ф. фон Хайєка від використання схематичних, механістичних термінів "конкурентний стан", "модель конкуренції", характерних для неокласичної есономіcs. Конкуре-

нцію неправомірно розглядати тільки як умову ринкового саморегулювання та засіб встановлення економічної рівноваги – її призначення ширше: по-перше, віднаходити, виявляти, ініціювати нове, раніше незвідане в економічному житті; по-друге, представляти якісно відмінні способи досягнення раніше виявлених проблем економічного розвитку. Обидва ці значення нерівноцінно розкриті у творчості австрійського неоліберала – перевага віддана першому.

Шлях у невідоме, своєрідна "розвідка" майбутнього в процесі конкуренції виявляє, в кінцевому підсумку, кращі можливості задоволення потреб найвищої суспільної цінності – людини. Усі невирішені економічні проблеми потребують наявності конкурентного процесу для свого розв'язання. Ці проблеми є породженням непередбачуваних змін і, в свою чергу, викликають необхідність адаптації до нових умов. Усвідомлення того, що зміни вже відбулися, що пристосування вже здійснене і надалі не потрібно нічого змінювати, чинить згубний вплив, адже свідчить про розуміння ринкового процесу як такого, що має дискретний характер. Насправді ж як процес змін, так і процес пристосування до них носить безперервний характер. На наш погляд, Ф. фон Хайєк підкреслює двоїстість практичного існування та теоретичного обґрунтування конкуренції – він вважає, що цінність конкуренції полягає у здатності в практичній господарській діяльності забезпечувати адаптацію до безперервних змін, тоді як в теоретичному плані відбувається імітація адаптації в теорії конкуренції, яка залишається у полоні ілюзій і догм стандартної моделі.

Інший аспект хайєківського тлумачення конкуренції – теза про те, що захист конкуренції та конкурентного порядку неприпустимо зводити до ідеї вільного підприємництва та принципу державного невтручання. Саме у такому зведенні, на думку вченого, полягала принципова помилка лібералів XIX століття, що стала основною причиною їхніх поразок – замість вироблення власних рекомендацій для вирішення проблем сучасного світу вони обмежувались декларацією вже відомого гасла *laissez faire*.

У завершальній частині трилогії "Право, законодавство та свобода", що побачила світ у 1979 році (глава XV "Державна політика та ринок") [11], Ф. фон Хайєк розвиває основні положення щодо динамічного змісту конкуренції та неспроможностей стандартної неокласичної моделі, закладені у попередніх статтях. Особливої уваги він надає обґрунтуванню непотрібності і безглуздості спроб і намагань штучного формування ринкових умов, "схожих", подібних до досконалої конкуренції, адже конкурентна діяльність цінна і самодостатня сама по собі. Вчений викриває недолугість дій антимонопольних органів, які вдаються до примушення виробників в окремих галузях діяти так, начебто досконала конкуренція існує. Новим у розкритті змісту конкуренції є розгляд співвідношення раціональної та конкурентної діяльності, взаємозв'язку та єдності конкуренції та монополії в економічній реальності, виявлення інституційних засад реалізації конкурентної (антимонопольної) політики.

Австрійський економіст неодноразово вказує на **неправомірність вимог щодо імітації конкурентних умов** – неможливо й неправильно вимагати від індивідів або фірм за відсутності досконалої конкуренції діяти так, немовби вона реально існує або повинна бути "досконалішою", ніж насправді. **Цінність конкуренції вимірюється не її "досконалістю", а тими перевагами, передусім її пошуковим характером, які вона надає учасникам та суспільству в цілому.** Такий підхід єднає Ф. фон Хайєка з представниками сучасного неонституціоналізму. Неонституціоналісти також виходять з того, що витрати будь-якої діяльно-

сті або витрати прийняття рішень потрібно порівнювати не з ідеальною ситуацією досконалої конкуренції, що вважається зразковою в мікроекономіці, а з тими реальними альтернативами, які існують на практиці.

Суб'єктивізм і методологічний індивідуалізм Ф. фон Хайєка проявився у критиці неокласичних засновків сучасної мікроекономіки, зокрема щодо трактування кривих байдужості індивіда як об'єктивного факту, який можна перевірити емпірично; учений впевнений, що ці криві визначаються лише на підставі знань та суджень людей, які істотно різняться залежно від умов їхньої діяльності – знання, виявлені в умовах висококонкурентного ринку закономірно будуть відмінними від знань, одержаних індивідом в умовах олігопольної чи монопольної структури ринку.

Прогнозна здатність процесу виробництва, на думку Ф. фон Хайєка, вельми обмежена – майбутні витрати виробництва, зокрема граничні витрати виробників, є суб'єктивною величиною, яка не підлягає об'єктивному виявленню певною сукупністю виробників галузі або регулюючим органом. Останній, як зовнішній спостерігач, не здатний об'єктивно встановити причини перевищення ціни над граничними витратами, так само як і суттєвості (в тому числі кількісної оцінки) цього перевищення. Це зумовлюється, зокрема, аморфністю поняття "достатній прибуток" за умови, наприклад, істотних технічних та організаційних вдосконалень, усвідомлюваних виробниками галузі, але не з'ясованими зовнішнім органом. Тому достатній прибуток – такий, очікування якого виправдовує ризик, пов'язаний із певним видом діяльності. У стандартних неокласичних конструкціях витрати становлять екзогенну, наперед задану величину, насправді ж вони є конкретною інформацією, виявлення якої здійснюється в процесі виробництва. З'ясування способів виробництва з найнижчими витратами, інколи не усвідомлюване навіть самими виробниками (відсутність чітких уявлень щодо того, як вдалося здешевити виробництво) й складає основне призначення конкуренції.

У зв'язку із дослідженням конкуренції нового звучання набуває "призабута" в сучасній економічній теорії проблема цінності, що розкривається Ф. фон Хайєком в межах австрійської традиції. Як і О. фон Бем-Баверк, він вважає, що цінність продукту в розвиненому виробництві великою мірою залежить від суб'єктивної думки виробника щодо ймовірного розвитку подій у майбутньому і не є об'єктивно встановленим фактом. Чи можна визнати раціональною поведінку фірми, яка здійснила значні капіталовкладення, щодо максимального розширення виробництва до тієї межі, коли ціна продукції зрівняється з новими граничними витратами? Очевидно, це суперечить принципу раціональності – адже в конкурентних умовах технічні вдосконалень ініціюються прагненням здобуття тимчасових переваг зі свого лідерства у формі монопольних прибутків. "Будівництво нового заводу виправдане лише тоді, коли очікується, що ціни, за якими можна продати дану продукцію, перевищуватимуть граничні витрати досить, аби забезпечити не лише амортизацію вкладеного в цей завод капіталу, а й компенсувати ризик, пов'язаний з його створенням" [11, с. 92].

Необхідно визнати, що ціноутворення на основі граничних витрат, характерне для умов досконалої конкуренції, навряд чи може бути відтворене в інших умовах. Ринковим агентам буде вигідно реалізовувати свою продукцію за вищими, ніж граничні витрати, цінами, хоча одержання задовільних прибутків можливе й за нижчих цін. Власні своєкорисливі інтереси виробників, що виявляються у конкурентному процесі, йдуть врозрід із гаслами прихильників політики по примушенню рин-

кових суб'єктів діяти так, немовби досконала конкуренція існує. Виникає суперечність між "благими" намірами захистити інтереси споживача та нівелюванням стимулів пошуку найефективніших методів продукування благ окремими виробниками. Якщо останні самостійно відшукують способи вдосконалення виробництва, якими з тих чи інших причин (не докладаючи зусиль, не витрачаючи коштів, намагаючись лише наслідувати чужий приклад тощо) не володіють інші виробники, то чому кількість товару на ринку та його ціна повинні встановлюватись всупереч їх інтересам, на догоду "досконалим" теоретичним конструкціям?

Ідеї Ф. фон Хайєка торували собі шлях дуже повільно – лише у 80-ті роки ХХ століття всесвітньовідомі авторитети в історії та методології економічної науки, зокрема М. Блауг (який, до речі жорстко критикував методологічні позиції австрійської школи), виявилися спроможними оцінити правоту і аргументацію вченого: "традиційна мікроекономіка в переважній своїй частині, якщо не повністю, являє собою теорію порівняльної статистики, де фактор часу не враховується; як така, мікротеорія добре підходить для аналізу кінцевого рівноважного стану, але безсила пояснити процес, в ході якого ця рівновага встановлюється" [15, р. 274].

Цікаво, що в той час, коли світова економічна наука поступово, але незворотно намагається відійти від обмежень або розширити рамки неокласичного аналізу, деякі російські вчені роблять спробу представити методологічний підхід неокласичної школи в якості найбільш виваженого й універсального. Так, у 2005 році поважний російський науковий журнал "Вопросы экономики" надрукував кілька статей із в цілому схожими висновками: "Економічна теорія, що використовує принципи неокласики, – відкрита теорія. Вона може стати фундаментом для дослідження сучасних проблем" [7, с. 34] або "...модель досконалої конкуренції, що найповніше вивчена в теоретичному плані й має перевагу простоти, може бути використана в якості відправної точки при аналізі ринків з недосконалою конкуренцією, які переважають у більшості галузей сучасної економіки" [4, с. 71]. Віддаючи належне переконливій аргументації авторів статей, наголошуємо на необхідності й правомірності використання більш реалістичної австрійської теорії конкуренції. Репрезентована в концентрованому вигляді Ф. фон Хайєком, вона краще пристосована до постійно змінюваного на мікро-, мезо-, макро- та глобальному рівнях економічного середовища сучасного світу.

Висновки. Еволюція поглядів Ф. фон Хайєка, що відображає основні положення австрійської теорії конкуренції та її відмінності від стандартної неокласичної моделі, складається з кількох взаємопов'язаних етапів (обсяг статті не дозволяє повністю висвітлити ідеї австрійського дослідника у царині конкуренції, тому ми обмежилися аналізом основних, концептуальних праць за цією проблематикою).

У ранній статті "Смисл конкуренції" здійснено протиставлення неокласичної моделі досконалої конкуренції, кваліфікованої як дослідження наслідків конкурентного процесу – з іншого. Підкреслюється той факт, що конкуренція за своєю природою є динамічною, а її сутнісні осо-

бливості відкидаються припущеннями, на яких будується статичний неокласичний аналіз.

У праці "Конкуренція як процедура відкриття" підкреслюється роль конкуренції як інформативного механізму, єдиного ефективного засобу акумуляції "розпорошеного" знання, спрямованість на незвідане, невідоме раніше, непрогнозованість її результатів. Основним досягненням конкуренції визнано приріст знань, що стають доступними суспільству в процесі конкурентної діяльності. Значення конкуренції Ф. фон Хайєк пропонує оцінювати за її здатністю забезпечувати адаптацію до безперервного процесу змін.

Нарешті, у третьому томі трилогії "Право, законодавство та свобода" особливої ваги Ф. фон Хайєк надає тлумаченню конкуренції як процесу максимальної концентрації зусиль у будь-якій діяльності, обгрунтуванню недоречності теоретичних висновків і практичних намагань штучного формування умов досконалої конкуренції. Наголос зроблено на тому, що проблеми економічної теорії і політики потрібно змістити з відшукування недосконалостей конкуренції на ринках, де вона все ж присутня, у бік забезпечення конкурентних начал у галузях, де відсутність конкуренції часто зініційована державою.

В цілому австрійська теорія конкуренції є нині найбільш адекватним та реалістичним поясненням конкурентного процесу в умовах зростаючої невизначеності траєкторій руху економічних систем, а тому має значний потенціал для використання у теоретичних побудовах та практичній діяльності.

1. *Александрова О.С.* Конкуренція як принцип суспільного розвитку: соціально-філософський аналіз. Автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03; Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімф., 2004. 2. *Бест М.* Новая конкуренция. Институты промышленного развития. – М.: ТЕИС, 2002. 3. Библиотека Либертариума: Книги Ф. А. фон Хайека: Индивидуализм и экономический порядок. Глава V. <http://www.libertarium.ru/libertarium/9935>.
4. *Вереникин А.* Общность принципов ценнообразования на конкурентные и монополизированных рынках // Вопросы экономики – 2005. – № 10, с. 56–71. 5. *Капелюшников Р.* Философия рынка Ф. Хайека // МЭ и МО. – 1989, № 12. 6. *Макашева Н.* Фридрих фон Хайек: мировоззренческий контекст экономической теории // Вопросы экономики. – 1989, № 4. 7. *Рудакова И.* Основное течение экономической теории: потенциал и научная критика // Вопросы экономики – 2005. – № 9, с. 21–35. 8. *Стиглер Дж. Дж.* Совершенная конкуренция: исторический ракурс / Вехи экономической мысли. Теория фирмы. Т. 2. Под ред. В.М. Гальперина. – СПб.: Экономическая школа, 2000. – С. 299–328. 9. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: В 3 т. / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007. – Т. 3: Конкурентоспроможність української економіки. 10. *Хайек Ф.А.* Конкуренція як процедура відкриття // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. – № 12. 11. *Хайек Ф.* Право, законодавство та свобода. В 3 т.: Пер. з англ. – К., 1999. Т. 3. Політичний устрій вільного народу. 12. *Шастітко А.Е.* Фридрих Хайек і неоінституціоналізм // Вопросы экономики – 1999, № 6. 13. *Шумпетер Й.А.* Теорія економічного розвитку. – М.: Прогресс, 1982. 14. *Эрроу К. Дж.* К теории ценового приспособления / Вехи экономической мысли. Теория фирмы. Т. 2. Под ред. В.М. Гальперина. – СПб.: Экономическая школа. 2000. – С. 432–447. 15. *Blaug M.* Economic Methodology in One Easy Lesson. In: M. Blaug. Economic History and the History of Economics. Brighton: Wheatsheaf Books, 1986. ch. 14, p. 265–279. 16. *Kirzner I.* Competition and Entrepreneurship. Chicago, 1973. 17. *Lachmann L.* The Market as an Economic Process. Oxford, 1986. 18. Method, Process, and Austrian Economics. Ed. by I.M. Kirzner, D.C. Heath and Company, Lexington, 1982. 19. *Rothbard M.N.* Individualism and the Philosophy of the Social Sciences, Cato Institute, San Francisco, 1979. 20. *Shackle G.* Time in Economics. Amsterdam, 1958. 21. The Historical Setting of the Austrian School of Economics, Arlington House, New Rochelle-New York, 1969. 22. The New Palgrave: A Dictionary of Economics. Edited by J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman. In four volumes, New York, 1998. Vol. I.